

Az alsó ispotály

Rüsz-Fogarasi Enikő: Egy elfeledett intézmény. A kolozsvári Szentlélek-ispotály kora újkori története. L'Harmattan, Budapest, 2012. 172 oldal

Rüsz-Fogarasi Enikő, a Babeş-Bolyai Egyetem tanára egy felettébb érdekes helytörténeti–mikrotörténeti könyvet jelentetett meg a kolozsvári Szentlélek-ispotályról. A szerző Kolozsváron szerzett történelem–filozófia szakos diplomát, Benda Kálmán támogatásával kapott ösztöndíjat budapesti tanulmányaihoz. Rüsz-Fogarasi Enikő magyarországi szakmai kapcsolatait 1990-es budapesti részképzése idején alapozta meg, nem véletlen, hogy 2011-ben az ELTE Történeti Intézetében habilitált. Szakmai pályája ugyanakkor teljes mértékben a Babeş-Bolyai Egyetemhez kötődik, amelynek 1991 óta oktatója, jelenleg pedig a Történelem és Filozófiai Kar dékánhelyettese, valamint a magyar tagozat vezetője. Rüsz-Fogarasi Enikő számos magyar (erdélyi és hazai), román és német közművelődési és tudományos testületnek a tagja, ilyen módon a magyar történeti kutatás közép-európai kapcsolati hálójának kulcsfigurája.

A kötetet a bölcsész- és társadalomtudományi területen különösen erős L'Harmattan Kiadó jelentette meg, a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület támogatásával. A kiadásért Horn Ildikó (ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék) és Gyenes Ádám (L'Harmattan Kiadó) felelt. A könyv szép kiállítású, ami Újváry Jenő munkáját dicséri, talán kép- és térképmellékletekkel lehetett volna még tetszetősebbé tenni a kiadványt.

A napjaink szóhasználatából jószerivel kikopott „ispotály” kifejezés a tradicionális világban olyan szociális intézmény megnevezésére szolgált, amely egyszerre volt hajléktalanszálló, szociális étkeztetést végző intézmény és esetenként kórház is. Kolozsvá-

ron a középkorban és a kora újkor kezdetén három ispotály működött. A 14. században alapították a Szent Erzsébet-ispotályt, a 15. század végétől a 17. század második feléig működött a Szentlélek-ispotály, míg a Szent Jób-ispotály létezéséről a 15. század végétől a 16. század közepéig ismerünk adatokat. Az elsőként alapított és a legkiterjedtebb szegénygondozást végző Szent Erzsébet-ispotály gyakorlatilag jogfolytonosan létezik napjainkig, a forrásokban a Szentlélek-ispotályt gyakran emlegették „alsó” vagy „második” ispotályként is. Rüsz-Fogarasi Enikő úgy ítélte meg, hogy a Szent Erzsébet-ispotály történetének felvázolása a kutatások jelen állapotában kockázatos vállalkozás lenne, ezért döntött úgy, hogy az áttekinthető levéltári anyaggal bíró Szentlélek-ispotály történetének megírására vállalkozik. A rövid ideig működő és rendkívül szerény forrásanyaggal rendelkező Szent Jób ispotály története pedig nem jelentett kellően izgalmas kihívást. Sajnálatos módon a kolozsvári ispotályok esetében nem állnak rendelkezésre régészeti források, a kutatások csaknem teljesen a nagyjából kiadatlan levéltári forrásokra épültek. A kolozsvári ispotálytörténet legfontosabb forráscsoportja az ispotályszámadások voltak. A Szentlélek-ispotály eddig ismert, első fennmaradt részletes elszámolása az 1591-es évből származik.

Az ispotály a középkor végére a magyarországi városi társadalom szerves részévé vált, a késő középkorban Magyarország 87 településén 118 ispotály működött. A késő középkori Erdély 22 településén 32 ispotály nyújtott menedéket a rászorulóknak. Az ispotályok tevékenysége, a gyógyítás és a szegénygondozás szorosan kötődött a katolikus egyházhoz. A középkor és a kora újkor fordulóján azonban egész Európában végbe ment a szegénygondozás laicizálódása, s a városok számos helyen átvették az ispotá-

lyok irányítását. Ezekben az évszázadokban Kolozsvár Magyarország egyik legvirágzóbb városa a maga hét-nyolcezer magyar és szász lakosával, kézműparával, iskoláival és nyomdájával. A városban megjelent a reformáció csaknem teljes spektruma, míg végül az unitárius eszmék győzedelmeskedtek. A város vezetése a Rákócziak koráig a magyar és szász unitáriusok kezében volt. A 17. század második felében azonban a fejedelmek személyes támogatásának köszönhetően „sákramentáriusok” is részt kaptak a hatalomból.

A levéltári források alapján jól rekonstruálható a Szentlélek-ispotály infrastruktúrája. Az ispotályház három helyiségből állt, fából készült, zsindelel fedték be, s tapasztott falakkal rendelkezett. Összevetve a kor más kolozsvári épületeivel, a Szentlélek-ispotályház szerény külsejű építmény lehetett. Az inventárium alapján egy gyéren bebútorozott lakóház körvonalazódik. A ház szobáiban két asztal, egy szekrény, három lábas serpenyő, 16 fekhely-nyoszolya szolgálta a szegények mindennapi életét. A források veteményest, gyümölcsöt, valamint kenderest is említenek. A Szentlélek-ispotálynak a tanulmányozott időszakban a város több pontján is volt szőlője, gabonaföldjei, rétjei és kaszálói. Az ispotály birtokához meghatározatlan ideig még egy tó is tartozott. Erre a viszonylag szerény vagyona épült a Szentlélek-ispotály gazdálkodása, amely nyugalmasabb években elegendőnek bizonyult, hogy szerény, de biztonságos megélhetést nyújtson a rászorulóknak.

Az ispotály ingó és ingatlan vagyona részint a szekularizáció nyomán, részint pedig adományok révén került az ispotály birtokába. Az ispotályszámadások tanúsága szerint a hagyatékok játszották a leglényegesebb szerepet. A hagyatékok igen változatos képet mutatnak, szerepelt bennük használt ruha, konyhafelszerelési tárgyak és bútorok, de előfordultak ingatlan adományok is. Az adományok a társadalom minden csoportja felől érkeztek, jótékonykodtak polgárok, nemesek, értelmiségiek, szolgák, sőt felbuk-

kantak koldus adományok is. Különösen jelentős volt két végrendeleti adomány, Schlessner Margit 50 hordó bort, Nagy Salathiel és felesége, Katalin pedig a Király utcai házát hagyta 1559-ben a Szentlélek-ispotályra minden tartozékával, hasznával és jövedelmével. Mégis a legkülönösebb adományt az 1642-ben meghalt a koldus Varga György tette az ispotály javára, aki „külsőségeiből” 12 forintot hagyott az ispotályra. Sajnos más információ nem áll rendelkezésre ennek a vagyonos és szociálisan érzékeny koldusnak a biográfiájáról.

Az esztendőik többségében az ispotály gazdaságának jövedelme nem volt elégséges a feladatok ellátására. A legfontosabb kiegészítő jövedelem a fejedelmek sódonációja volt. Báthory Zsigmond a kolozsi aknából évente ezer kocka kósót adományozott a Szentlélek ispotálynak. Esetenként problémák lehettek a kósó adománnyal, mert a donációs levelet rendszeresen meg kellett újítani. A kapott sónak nagyon kis részét használták fel az ispotályban és a hozzá tartozó gazdaságban, legnagyobb részét eladták, vagy már az aknánál, vagy elszállították Kolozsvárra, és az ispotályból bocsátották áruba. Az elszállított sókockák az ispotály tartalékát képezték, ezért sokszor csak akkor adták el, amikor az intézmény más jövedelemből nem tudta fedezni kifizetéseit. Az ispotály támogatásának fontos pénzügyi forrása volt még a „*quarta*”, amely a város polgáraitól szedett adó egy részét jelentette.

A kolozsvári ispotályokat a kora újkorban az ispotálymesterek vezették, akiket a százak tanácsából választották, ennek megfelelően a város vagyonos, közmegebecsülésnek örvendő polgárai voltak. Az ispotálymesteri tisztség a fejedelemség korának egyik fontos, választás alapján betölthető tisztségének számított, de nem jelentett karriercsatornát, hiszen egyetlen ispotálymesterből sem lett Kolozsváron főbíró. A megválasztott és beiktatott ispotálymesterek adómentességet élveztek a hivatali idejük alatt. Az adómentesség mellett, amikor a város, illetve az ispotály számára dolgo-

zott, az ispotálymesternek kijárt a napszám és az élelem. Az ispotálymesterek többnyire a mesteremberek közül kerültek ki, volt közöttük ötvös (Dési Ötvös János), kádár (Maurer Kádár Máté), mézáros (Lincz György). A városnak ezen tiszteletreméltó mesteremberei nem hagytak fel mesterségükkel hivataluk idején sem. Akadt olyan ispotálymestere a Szentlélek-ispotálynak, aki hat vagy tíz éven át vezette az intézményt (Mechel Gebaurt vagy Maurer Kádár Máté). Esetenként pedig az is megtörtént, hogy egy ispotálymester több éven át a Szentlélek-ispotályt igazgatta, majd néhány évig a Szent Erzsébet-ispotály élén állt (Kapusai Szabó András például 1658–1660, illetve 1661–1665 között). Rendkívüli esetekben, például ha az ispotálymester évközben elhalálozott, vagy a családja folytatta az igazgatást az újabb választásig, vagy a másik ispotály mestere látta le ezt a feladatot is (Dávid Jákob). Az ispotálymesterek a tisztség lejárta előtt betegség vagy halál miatt, ritkábban saját akaratukból váltak meg a tisztségtől. Egy alkalommal még az is megtörtént, hogy a Szentlélek-ispotály mestere, Prázsmári Márton a hivatali ideje lejárta előtt megszökött, mint egy béres. Akárhogyan is történt, a városnak kötelessége volt a megüresedett helyet minél előbb betölteni.

Ideális körülmények között a kolozsvári Szentlélek-ispotály állandó évi jövedelme 261 forint lehetett: a sóból 100 forint, a *quart*-ból 25 forint, az egyházfiaktól 36 forint, a három szőlősből származó borból 60 forint, kenyérből pedig 40 forint jövedelemre lehetett szert tenni. Ha a körülmények nem voltak optimálisak – háborúk, járványok vagy természeti csapások miatt – az ispotály nem maradhatott talpon a város pótlólagos pénzügyi támogatása nélkül. Az ispotálymesternek évről-évre számot kellett adni az ispotály gazdálkodásáról, s meg kellett indokolnia költségvetési döntéseit. Sokszor olyan nagyok voltak az ispotály kiadásai, hogy akár 146 forint hiányt is elkönnyeltek. Az is előfordul azonban, hogy a szám-

vevők a negatív egyenleg láttán a számadásokat behatóbban ellenőrizték, s az indoklatlannak tartott tételeket nem fogadták el, csökkentették az ispotálymesternek megtérítendő összeget. A számvevő vizsgálatok fontos sajátossága volt, hogy kizárólag a gazdálkodást vizsgálták, az ispotály gondozottjainak ellátását soha. Mindazonáltal Rüszt-Fogaras Enikő arra a következtetésre jutott, hogy a kolozsvári Szentlélek-ispotály gazdasági mérlege alapján egy gazdasági szempontból törékeny intézmény körvonalazódik, amely saját vagyonából és erejéből csak rendkívül előnyös körülmények, béke és kedvező időjárás esetén tudott életképes maradni.

A Szentlélek-ispotály a korabeli gyakorlatnak megfelelően menedéket nyújtott mindenféle szűkséget szenvedő városi lakos számára. A kolozsvári Szentlélek-ispotályban azokból lehetett bennlakó, akiket a városi tanács az ellátásra rászorulóknak és érdemesnek tartott. A bennlakók száma 4–6 fő között változott, ami jócskán elmaradt a Szent Erzsébet-ispotály 20–30 gondozottjának számától. Ezek az emberek lehettek szegények, betegek vagy fogyatékkal élők. A bennlakók összetétele társadalmilag rendkívül heterogén volt, találunk közöttük nőket, férfiakat, gyermekeket, nemeseket, polgárokat és egyszerű szolgálombereket is. Az ispotályban gondozottak egyik fontos csoportját a gyermekek alkották: árva gyermekek, szerelemgyermekek, fogyatékos, nyomorék gyermekek egyaránt kerültek az intézmény lakói közé. Megtörtént az is, hogy a gondozásba vett gyermek nemcsak árva, hanem még fogyatékkal élő is volt, például az a Katus nevű leány, akiről kiderül a forrásokból, hogy süketnéma árva. Katus nem csupán az ispotály lakója volt, hanem segített a mindennapi teendőikben, például a „húst aláhordani”. A korabeli források az ispotály lakóit szegényeknek nevezik, de a kifejezés sok mindent magában foglalhatott. A Szentlélek-ispotályban halt meg az a Varga György koldus, aki 12 forintot hagyott az ispotályra, s emellett még a feleségének is

juttatott örökséget. A források tanúsága szerint egy Mérában vagyonnal rendelkező nemesi család tagja is az ispotályban töltötte élete utolsó szakaszát, s vagyonát az ispotályra hagyta. Az ispotálynak voltak olyan gondozottjai is, akik, habár nem voltak bentlakók, mégis az ispotály által biztosított városi alamizsnában részesültek. Az ispotálymester alapvető kötelessége volt az ispotály halottainak eltemetése, amely a járványok idején jelentett különösen nagy feladatot, hiszen a gondozottak a városi társadalom legsérülékenyebb társadalmi csoportjához tartoztak.

Az ispotály alapvető feladata volt az ott lakók és a vonzáskörzetébe tartozó rászorulóknak számára fedelet, ruhát és élelmet biztosítani. Bármely ellátotról (bentlakó vagy külsős) lett legyen szó, a legfontosabb helyet az étrendben a kenyér foglalta el. Bármilyen mostoha idők jártak, az ispotály gondozottjai számára elő tudta teremteni a kenyeret, csupán 1600 telén nem rendelkeztek az ispotályok annyi búzával, amennyi elegendő lett volna az ispotályban lakó vagy a városban lézengő szegények ellátására. Ekkor a város vezetése utasítást adott arra, hogy a számvevők elegendő búzát utaljanak ki az ispotálymesterek számára. Míg a búzakenyér Európa-szerte ritkaságszámba ment, és csupán a gazdagabb rétegek kiváltsága volt, Kolozsváron a Szentlélek-ispotályban a szegények minden bizonnyal búzakenyeret ettek. A hús volt az ispotály által biztosított ellátás másik fontos összetevője. A szegények étellemezésére felhasznált hús a piacon található legolcsóbbik volt, az ispotályban fogyasztott hús a majorból, a piacról, néha szabálytalan vágás miatt a mészárosoktól elkobzott húsból származott. A szőlőnek mindkét ispotályban nagy figyelmet szenteltek, mivel jelentős jövedelemforrásnak bizonyult. A bor egy része az ispotályban fogyott el, de a tekintélyesebb részét kocsmáltatás révén eladták. A források alapján nehéz megállapítani, hogy a szegények na-

ponta hányszor étkeztek, vagy a reggeli és az ebéd, vagy az ebéd és a vacsora szerepelt a forrásokban, úgy tűnik, nem volt napi háromszori étkezés.

A kutatás jelenlegi állása szerint Pataki Szabó István volt a Szentlélek-ispotály utolsó mestere, akinek az első számadása 1665. augusztus 16-án keletkezett. Pataki Szabó István ispotálymestersége nehéz körülmények között is a gondoskodás kétségtelen jeleit mutatja, a városban uralkodó körülményekben azonban évről évre egyre súlyosbodtak. A szabad királyi városi státusz elvesztése következtében megnyílt a lehetőség a nemesek beáramlása előtt, amely súlyosan sértette a városi polgárság előjogait. A tartósnak bizonyuló háborús helyzet is megnehezítette a város helyzetét, ráadásul Kolozsvár a felső-magyarországi Wesselényi-összeesküvést követő megtorlás elől bujdosó nemesek menedékéül is szolgált. Az 1660-as évtized zavaros éveinek végén a Szentlélek-ispotály beolvadt a Szent Erzsébet-ispotályba, a rekatolizáció korszakában már csak arra emlékeztek, hogy az ispotály vagyonából mi volt a Szentlélek-ispotályé.

Rüsz-Fogarasi Enikő a következő szavakkal zárja a kolozsvári Szentlélek-ispotályról szóló könyvét: „Felbuzdulva azon, hogy a szegényes forrásadottságok ellenére sikerült a Szentlélek-ispotály történetét megrajzolni, nagyon fontosnak tartjuk a kolozsvári Szent Erzsébet-ispotály történetének a feldolgozását is, ami viszont már sokkal nagyobb, sokkal több időt és energiát követelő feladat, mivel ennek az intézménynek nagy levéltára van, története nem szakad meg a kora újkorban, hanem tovább folytatódik, mondhatni napjainkig.” Mi mást mondhatunk erre a kolozsvári unitárius egyházközséghez is szorosan kötődő professzor asszonynak. Úgy legyen!

RÁCZ LAJOS